

FÁY ANDRÁS BÉLTEKY-HÁZ-A.*

ISMERTETÉSÜNK tárgya egy akadémiái székfoglaló, mely az első magyar társadalmi regénynyel, Fáy András *Bélteky-ház-ával*, négy sűrűn nyomott iven foglalkozik. A könyvecske, melynek szerzője a tavaly óta akadémikus Vadnai Károly, nem egy tekintetben méltó rá, hogy levegyük a polcra, melyen számos szerencsétlen társával együtt az akadémia tisztos cége porba fulásra kárhoztatta. Nem szeretnők, ha ez az értekezés is a székfoglalók rendes sorsára jutna, melyeket töredékes felolvastatásuk után az akadémiái tudósítók még töredékesebben és hiányosabban ismertetnek a lapokban, bemutatván őket a nagy közönségnek és megtartván egyszersmind halotti beszédüket is, miután a munka ettől kezdve el van temetve. Nagy későn, hol fél, hol egy esztendő múlva, megjelenik ugyan a felolvasás nyomtatásban; de a gyámoltalanság, melyet az akadémia kiadványainak terjesztése és ismertetése körül hasonlíthatatlan mértékben tanusít, csak még mélyebbre temeti őket és a rájuk fordított költséget annyi mással együtt az ablakon kidobott

* Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly lev. tagtól. Olvastatott a m. t. akadémia 1872 nov. 7-kén tartott ülésén Pesten, Eggenberger-féle akad. könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár.) 1873.

pénzzé teszi. Hogy egyebet ne emlitsünk, az akadémia kiadványait csak néhány kiváltságolt lapnak küldi meg; a többi hasztalan huzogatja a copfot, mely, könnyű átlátni, viselőjének lehet legnagyobb terhére. Azt hisszük, nem szükség bővebben fejtegetni, hogy nem a sajtónak lenne szüksége az akadémia kiadványaira, melyek bemutatása soha sem képezne kapósabb cikkeket, hanem az akadémia kiadványainak a sajtóra. Az egészben az a szomorú, hogy ha ezt azok, akik az akadémia dolgait intézik, nem akarják átlátni, az nem csak az ő dolguk. E homályba temetkezést vagy temettetést a többi értekezéssel együtt a székfoglalók is osztják, melyekben az új tagok rendesen erősebb igyekezet, hosszabb szorgalom és mélyebb tanulmánygyümölcsét szokták bemutatni. A magyar akadémiában felolvasott székfoglalóknak nincs meg még az az érdekes történetük, melylyel a francia akadémiában találkozhatunk, de annak, aki egykor egy ilyenféle krónikában kedvét fogja találni, néhány adalékot már az eddigi esztendők is szolgáltatottak. Ilyen volt az a botrány, melyet a természettudományi osztály egy új tagjának székfoglalója néhány éve előidézett, midőn az általános fölindulásban a felbeszakított székfoglaló után arról félt a tanácskozás, hogy a csak most elfoglalt akadémiai széket lehetne-e és miképp az illető alul kirántani? Egy ismert, hajdanában legismertebb nevű statisztikusunknak akadémiai székfoglalója arról nevezetes, hogy — soha sem tartatott meg és e mulasztás felől az akadémia komolyabban is gondolkodott. Egy, már kevésbbé ismert matematikuson esett meg, hogy székfoglalója, melyben szem nem látta, fül nem hallotta dolgokat akart produkálni, nem találtatott alkalmasnak a kinyomtatásra. Egy érdemes és nagy kedveltségben álló költőnket oly hosszú ideig tartóztatta a felsőbb megerősítés hiánya az akadémia küszöbén, hogy kitervelt székfoglalóját ráért verssekbe foglalni és az akadémia azután így is hallgatta meg. És a többi, és a többi.

Írás közben vesszük észre, hogy egy egész sereg furcaság adja egymásnak a kilincset és késlelteti annak bebocsátását, a ki mára különösen hivatalos.

Mint már említettük, Vadnai Károly ez, becses székfoglalójával az első magyar társadalmi regényről. Ez értekezést nem csak az akadémiai előadások közt, hanem az egész magyar essay-irodalomban kitünteti sok jó tulajdonsága. Mindenekelőtt általános érdeke és tárgyának fontos volta az, a mi becsessé teszi. Hogyan kezdődött nálunk, ki által, minő körülmények között és milyen sikerrel a regénynek az a faja, mely mai napság a hatalmasan kiszélesített területen kétségkívül praedominál? oly kérdés, melyet Vadnai éppen oly szerencsésen választott magának, mint a mily talpraesetten felelt rá. Az irodalmi és közviszonyok, melyek ama felelettel összefüzdnek, nem kevésbbé érdekesek, mint az alak, kinek emlékét fölleveníti. Egy volt ő amaz irodalmi patriarkhák közül, kik a sors kedvezéséből együtt voltak költők és tanítók, írók és irodalompartolók, kiket alig tudunk másképp, mint ősz fürtökkel és nyájas mosolygással képzelni. A társasélet és irodalom nem feledte még el, élénk emlékében őrzi a magyar Aesopust és minden szó, minden sor, mely ez emlék tovább éltetésére törekszik, derék munka, mert ha Fáy András eltünnék emlékezetünkől, egy bölcs és jó ember emléke és példája merülne feledségbe. Ime azelőttünk fekvő füzet többszörös becse és értéke. Van e tanulmány-nak néhány kiemelendő oldala, mely élénkebb figyelmet érdemel. Mindenekelőtt a fény és árny igazságos és nem kevés művészi érzékről tanuskodó elosztása, mely efféle essayink egyoldalúságát szerencsésen kerüli ki. Pedig e tekintetben nem gyöngye csábítója lehetett Vadnainak, hogy a megjelenésekor csekély hatást tett, a kritikában egyetlen kivétellel, a Bajzáéval, fölületesen vagy igaztalanul megítélt és az utódoknál hamar feledségbe süllyedt munka érdemének túl a kelletinél szolgáltasson igazságot. Említsük még meg a részletekben nyi-

latkozó nagy lelki meretességet, mely különösen említésre és elismerésre méltó oly írónál, kit a hírlapírás könnyű és hamaros munkára szoktathatott, és térjünk a könyvecske kivonatos ismertetésére.

Fáy Bélteki-ház-a a magyar társadalom negyven év előtti szükségeinek és törekvéseinek maradandó emléke. Általa teremtetett meg a magyar társadalmi regény. Hogy ez oly későn történt, épp oly sajnos, a milyen természetes. Folyton harcokban foglalatoss nemzetünknek kevés ideje maradt rá, hogy a mindennapi élet folyása fölött bölcselkedő szemléldésekbe merülhessen. Igen természetes ennél fogva, hogy költőink és közönségünk majdnem egészen napjainkig főleg a történelmi iránt birtak érzékkel. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy midőn a magyar vigjáték még ugyszólván pólyáiban volt, 1819-ben irodalmunk már örökké dicsőséges gazdagodását érte *Bánk bán* által. Maga Kisfaludy Károly, ki a komikai téren volt hivatva új ösvényt törni. 1809-ben a *Tatárok*-kal kezdi színműírói pályáját. A vig műzsával korán csak boldog népek kötöttek frigyét. Angol- és Franciaországnak voltak hosszú, derült korszakaik és nemzeti létüket legnagyobb viharaikban sem kellett féltetniök. Nekünk, midőn mindenünk majdnem szünetlenül kockán forgott, a tréfára nem sok kedvünk lehetett és költőink hazafikötelességet teljesítettek, midőn a nemzeti önérzetet a dicsőség nagy képeivel ébresztgették.

A társadalmi élet festéséhez íróink soká nem nyúltak. Mint nyugoton általában, itt is verses kísérletek előzték meg a prózát: a vig lovas generáliséi. Fáy föllépésekor az európai regényirodalomnak két jellemvonása volt: a szentimentalizmus és a tendencia. Rousseau és Göthe, *Emil*, a *Nouvelle Heloise* és *Werther keserve* uralták a fogékony kedélyeket. Ez irányzattal szemben Fáy oly önállóság jellemzi, mely becsületére válik társadalmi regényünk kezdetének. Egészszéges kedélye és Szemere Bertalan intései nem engedték, hogy a Cramerek,

Müllerek, Claurennek és Lafontaineek által terjesztett ideggyöngítő métey, az érzelgősség, fogjon rajta. Mindössze is a pozsonyi iskolában írogató deákat érdekelte ez irány, de ha vonzódott is feléje, hamar kiheverte. Később aztán szinte ellentört a szentimentalizmusnak. A *Bélteki-ház*-ban a fiatal szívek viszonyát majdnem a valószínűtlenségig könnyen kötötte és bontotta, gúnyolván mintegy a kor beteg divatját, mely oly könnyen helyettesítette az érzést az érzelgéssel, a természetességet a szenvelgéssel, a lelki erőt a sopánkodással. »Amaz egészséges, magyar légkör fölött, mely regényének alakjait körülfolylja, nem sokat révedez az ábrándos, csalóka hold hideg fénye, hanem a napvilág éltető melege süt, vidám sugarakat hintve természetre, emberekre, örömünk és bánatunk tanyáira.«

Kora regényirodalmának másik jellemvonása, a tendencia uralkodott Fáy egész irodalmi működésén is. Természetesen; hasznossá lenni, munkálni törekvő szelleme minden formát megragadott, melybe hazája javára szánt bölcseségét beleönthetné. Megragadta annyival inkább, mert oly öntudatos és gondolkodó szellemnek, minő Fáy volt, jókor éreznie kellett, hogy magas ihlet és szárnyaló költészet nem adattak neki. Annál bővebben jutott azonban ki számára a józan életbölcseségből, a valódi emberismeretből, a gyakorlati felfogásból, az élénk érzékből nemzeti szükségseink iránt és a metsző gúnyból is, melynek nyila főleg meséiben olykor szinte a szemet kápráztatva suhan előttünk. Vegyük e ritka adományokhoz a kort, melyben e tulajdonok érvényesülni igyekeztek és megadhatjuk a koszorút Fáy önismeretének, mely őt a tanköltészethez vezette. A *Bélteki-ház*-ban ő is nevelési regényt írt, de semmiben sem hasonlót Rousseau *Emil*-jéhez. Semmi zordság, semmi keserűség nincs e szeretetreméltó bölcsben, ki oktat és saját kincseit bőkezűen osztogatja. Elfogadva a tanköltészeti irányzatot, el kell néznünk, hogy regényének több mozgás nélküli alakja van, melyek csak arra valók, hogy szájukba adja az író saját eszméit. Mily

erős meggyőződéssel küzd ez idegen ajkak által a reform mellett nemzeti életünk egész területén! Mily nemes eszméket sugall bölcsesége és csodákat irat vele prófétai előrelátása! »Nem egyszer tapasztalám, miként a kor tehetetlensége eltörölve az előbb aratott érdemeiket,« mondja egy helyett és gondoljunk Fáy korának nézeteire, hogy e mondás jelentőségét felfogjuk. Egész seregét halljuk az alapos ideáknak, gyakorlati észrevételeknek irodalomról, művészetről és főleg a nevelés ügyéről. Nem csak a tapasztalás gazdagsága kelt tiszteletre vele, bölcsességével szemközt, hanem hatalmas követeli elismerésünket az a csodálatos érzék, mely Fáy meleg hazaszeretetében gyökerezvén, nemzeti fejlődésünk kívánatos tényezőit nem csupán nagy vonásokban, általánosságban, hanem részletekben is kijelölni képes.

Ahhoz, hogy Fáy kiválólág a magyar társasélet rajzolója legyen, benső tulajdonai és külső körülményei egyiránt járultak. Első tanítója, Gellei József *Robinson-t* fordította és mindenestre megkedveltette vele az elbeszélések vonzó formáit. Társadalmi helyzete előnyeinel fogva korán megfordulhatott különböző körökben és megismerkedhetett sok emberrel. Első benyomásait az ősi tűzhely kedélyes és változatos jeleneteitől vette. Sokfelé iskolázott és egyként részt vehetett az előkelők ünnepélyeiben s a népmulatságaiban. Közpályája is gyarapíthatta a gazdag tapasztalatokat, melyeket fogékony szelleme összegyűjtött. Mindazonáltal írói első föllépése után éppen egy századnegyed múlt el, míg végre megkísérlé egy nagyobb regény keretébe önteni élményeit és gondolatait. Első könyve 1807-ben a *Bokréta* volt, mely még nagyobbára gyermekkori primulákból van fűzve. Kazincy Ferenc buzditását érdemelte ki vele a szükséges tanulmányokra. Fáy fogott a jó szó és a *Fris bokréta* csak tizenegy esztendő múlva látott napvilágot. E kötet hozta az első vig magyar novellát: *A kü önös végrendelet-et*, melynek alakjai és meséje egyiránt eredetiek és érdekesek s már

feltűnik benne a derék moralista főszerepe: a nevelés gyökeres reformja, mint első szükség, mint nemzeti jövőnk alapja. E tárgyban írta következő munkáját is, mely már 1816-ban *A nevelés két nevezetes hibájáról* hozott új eszméket. 1820-ban meséi jelentek meg, melyek számtalan általános emberi igazságot és sok fajvonást tüntettek ki találó parabolákban, élénk apologokban, aphorizmusok történeti képecskéiben. E pompás mesék korántsem avultak el, sőt mintha csak napjaink gyarlóságaira irattak volna; épp oly becses termékei félszázad előtti irodalmunknak, mint hű tükröi írójuk szellemének. Több kisebb fontosságú munka következett, melyek közül főlemlíthetjük az *Elkésések* című rajzot, *A régi pénzek* című vigjátékot, *A hasznos kincs keresők* és *Érzelgés és világ folyása* című elbeszéléseket, melyek mindegyike tartalmaz többet vagy kevesebbet Fáy oktató szelleméből. 1825-ben jelent meg *Mire szántam fiamat?* című bohózat-a, mely abban az időben, midőn a hétszilvafás apa örök szégyennek tartotta volna, ha fia gyalut fog kezébe, az iparos élet örömeit és az urias életpályák árnyoldalait rajzolja.

Sajátságos, hogy ez érdekes szózat épp akkor jelent meg, mikor Széchenyi István gróf belefűtt a haladás oberonkürtjébe. Midőn a *Hitel* igéi felrázták Magyarországot, hogy a korszellemhez szabja törekvéseit, dolgozzék és haladjon, Fáy is a végett vette föl tollát, hogy a szépirodalomban hangoztassa a nemzeti ébresztőt. A nagy kholera idején kezdett a *Bélteki-ház-on* dolgozni egy bölcs léleknyugalmával. Ez időben kerekedett a történelem dicsősége elé egy új tér: a nemzeti társadalom szüksége. Ez időben kellett létrejönnie az első magyar társadalmi regénynek, melynek fővonalaiban való bemutatására itt Vadnainak adjuk át a szót:

A *Bélteki-ház-nak* ugyanazon eszme szolgált alapul, a mit Széchenyi kimondott: Magyarország leasz! Fáy is, mint Széchenyi, a nemzet fiatalágán kívül semmi egyéb biztatóra nem talált a jelenben, hozzáfogott

tehát egy tanregényhez, mely az ellentétek sokaságát mutatja föl a családi és közéletben, s ez ellentétek közt első sorba helyezett egy apát és fiút, amabban az ősi előítéleteket és sallangos magyarkodást, emebben a korszerű törekvéseket és bölcs hazaszeretetet rajzolva. Az, hogy igen is sok eszmét és tárgyat karolt föl, hátrányára vált a regénynek, de szüksége volt rá a kornak, mely annyi mindenben hátramaradt. Műbölcsészek érdekesen fejtegették, hogy a cselekvény egységének szigorubb megtartásával lehetlen volna: a regényírónak a nagyobb politikai és társadalmi eszmék fölött uralkodnia. Valóban sem Dickens a *Bleak-house*-ban nem tüntethette volna ki a hosszas és parókás törvénykezési rendszer átkait, sem Becher-Stowe asszony a *Tamás bátya kunyhójá*-ban nem írhatott volna a rabszolgatartás ellen oly megrázó hatású könyvet, ha szigorun megmaradnak a mese egysége mellett. A politikai irányeszmék, korrajzok, a különböző társadalmi viszonyok és állapotok élethű s művészi visszatükörzései körülményességre kényszerítik a regényírót. Fáynál is tehát, nem csupán az alkotó erő hiánya, hanem egyszersmind a keze alá vett anyag természete szülte a művészi szempontból mindig elítélendő két nagy hibát: a kompozíció lazaságát s az előadás nehézkességig menő körülményességeit. Ha oly művész lett volna, mint a mily finom észlelő és kedélyes filozóf, ha oly élénkén érze vala a művészi alkotás törvényeinek kényszerét, mint kora és nemzete szükségeit: akkor főeszméjét bizonyára erősebben domborítja ki s nem gyöngíti a melléje csoportosított eszmék halmazával, s egy alapgondolatot — annak képviselőivel együtt — nagyobb következetességgel visz ki, példányul választva kedvencét: a *Don Quijote*-ot, hol szintén »biografikus egyvelegből« vált hatalmasan művészi alkotás, a hős következetes festése, a központ és arányok művészi megtartása s a hangulat mesteri keresztülvitele által, dacára a fölös epizódoknak s a részletek túlbővítésének.

De Fáy András, kinek ugy szólván gyermekkorra óta főszempontja volt az, hogy írói pályáján hasznos legyen, e könyvében is inkább akart jó tettet követni el, mint hibátlanul jó regényt írni. Tanulságokra töreke-

dett jobban, mint emóciókra. Oly korban, midőn az időszakai sajtó még csak pólyáiból bontakozott a könyvnek sokkal élénkebb hatása volt az életre, mint a hírlapnak, egyesíteni iparkodott azt, mit ma a regény, röpirat vagy hírlap különvált úton, bár sokszor egy célra teljesítenek. Mindamellett, noha a *Bélteky-ház*-ban mindenesetre több az elme világossága, mint a fantázia teremő melege, nem tartom e regényt — mint jeles emlékbeszédében Tóth Lőrinc — »csupán keretnek,« melybe egy böles ember rakta le a közügyek és életkérdések fölött szerzett tapasztalatait és tanácsait, mert e keretben valami egyéb is van még, nevezetesen nagy darab igaz magyar élet, főszyökeres alakokkal és hü rajzokkal, melyeknek élénk és természetes színei maig is az életteli friseségével bírnak.

A regény meséjével hosszasan ismerkedünk meg; talán nagyon is hosszasan. Az ilyen bő kivonat mig megfosztja az efféle össze-vissza szőtt mesét a közvetlenség élénkebb hatásától, mely az egyes momentumokat jobban bevési emlékezetünkbe, fővonásainak világos bemutatásával nem gyújt lámpát a homályos labirinthban. Ne reprodukáljuk a mesét a kivonat után; a ki nem olvasta a könyvet, méltó rá, hogy átforgassa. Szoritkozzunk hát Vadnai megjegyzéseinek rövid bemutatására.

A *Bélteky-ház* személyzete nagy és sokféle. A parasztoktól kezdve az uralkodó hercegig minden társadalmi osztály képviselve van benne; azokban legbővebben, az élethez leghívebben a magyar nemesi házak kedélyes alakjai. Kitűnő érdeme, hogy egy valamire való alakja sincs, mely egyoldalulag volna festve; mind valóságos emberek. Legszerültebb Bélteky Mátyás, a régi, elmaradt magyarnak e képe, a mint az hiábaiban mutatkozik: egy teljesen bevégzett rajz. Fia, egy ellenkép: a minő az új magyar legyen erényeiben, homályosabb; de, mint Vadnai valóságos kritikai szellemmel jegyzi meg, az akkor fiatal Magyarország sem volt több, mint egy szent törekvés, egy nemes fogadás; a régi roszt Fáy is mélyen ismerte, az

eljövendő jót csak álmodta. Porubay exprofesszor kitűnő alakjában a humor-
nak csillan föl egy ere. A *Bélteky-ház*
»tanregény«-nek nevezi szerzője; az esz-
mékről, melyeket bővében ont, már fön-
tebb röviden megemlékeztünk. Az, hogy
Fáy eszméit mások szájába adja, árt
ugyan a cselekvény folyamatosságának
és az alakok közvetlenségének, de meg-
menti a könyvet halálától, az unalmas-
ságtól. Kitűnő a regénynek irálya, nyelve
is olyan, mint az egész: tősgyökeres
magyar, de választékos. A mi a regény
hatásáról mondatik, inkább kombináció,
mint irodalomtörténet. Mi nem egy oldal-
ról hallottuk az ellenkezőt, mely Vad-
nainak érdemét e könyv iránt csak meg-
kettőzi.

Az első társadalmi regény után sü-
rűbben jöttek a magyar regények. Jó-
sika szelleme hódító körutat tett a tör-
ténét romjaival ékeskedő és minden tal-
palatnyi helyén vérrel áztatott országban.
A mint Mendoza után megjött Cervan-
tes, a *Bélteky-ház* után is megjelent A
falu jegyzője, e rendkívüli mű, mely a
magyar irányregénynek máig is tetőpont-
ját képezi, hogy feledésbe temesse az
uttörőt. A fokozódást nálunk meggátolta
a francia szellem világdivata; meggá-
tolta két hibája által, melyek: az élet
meztelen festése és a szapora termelés.
Balzac után következett Sue Jenő és
az iránynak áldozatául esett oly írói lán-
gész, minő Kuthy Lajos volt.

Még egy meleg emlékezés zárja be
Fáyra a könyvecskét, melyet amaz élénk
ohajtással tettünk le, vajha ideje és
kedve adatnék hivatott szerzőjének a
magyar széppróza történetének mezejére
gyakrabban tenni a mostanihoz hasonló,
tanulságos kirándulást.